

Semantika naturaliseerimisest

Anto Unt

TÜ Analüütilise filosoofia seminar

Grice'i algne vahetegemine “tähen-damise’ naturaalse tähenduse” ja “tähen-damise’ mittenaturaalse tähenduse” vahel osutab loomulikule pingele ‘naturaalse’ ja ‘se-mantilise’ vahel — kui ‘semantilise’ puhul on oluline, et see saab olla väär või ekslik, siis ‘naturaalse’ puhul väärus ja ekslikkus välistatakse. Artikli taotluseks on näida-ta, et juhul kui naturaalselt tõlgendada kui ‘vastavalt füüsikaseadustele’, siis on see vastasseis vältimatu, samas kui tõlgenduse ‘nagu bioloogias’ korral oleneb ebakõla suurus konkreetsest semantikateooriast, mida ollakse valmis omaks võtma. Viima-ses punktis mõõndakse, et kuigi loosung ‘ma suudan eksida’ on immuunne natura-listliku rünnaku vastu kujul ‘sa eksid, kui seda väidad’, saab sellele siiski ette heita ekslikku arusaama ekslikkusest, iseäranis juhul, kui see tugineb ettekujutusele pri-vaatsest kogemusest, nagu antud artiklis. Vastusena tavapärasele kriitikale, nagu ei saaks privaatsed kogemused keeles mingit rolli etendada, esitatakse hüpotees, mis (tuginedes lõdvalt Harry Collinsi eristusele) pakub välja võimaluse, et üksnes inter-aktiivne keeleline pädevus ei sõltu privaatsetest kogemustest, samas kui kontribu-tiivne pädevus sõltub.

Märksõnad: semantika, naturaliseerimine, Grice, Dretske

1. Pinge mõistete ‘naturaalne’ ja ‘semantika’ vahel

Paul Grice'i artikkel “Meaning” (Grice 1957) algab vahetegemisega ‘tähen-damise’ naturaalse¹ tähenduse [*natural sense of ‘means’*] ja mittenaturaalse tähenduse [*nonnatural sense of ‘means’*] vahel, kus esimest laadi näiteks on ‘need täpid tähendavad leetreid’ ja teist laadi näiteks on ‘need kolm kella tä-hendavad täis bussi’. Selle eristuse peamise alusena toob Grice esile järgmise vastanduse: kui esimesel juhul peaks osutama, et täpid on tingitud millestki

Autori aadress: Anto Unt, Saekoja 11-33, 50106 Tartu, Eesti. E-post: antount@mail.ee.

An abstract in English is available at the end of the article.

¹ Kui enamasti on võõrsõna sihipärane kasutamine seotud suurema täpsuse taotlusega, siis antud juhul on lugu vastupidine: kasutan sõna ‘naturaalne’ suurema ebamäärasuse säilita-miseks, kuna ei soovi enamikul juhtudel otsustada ei ‘loodusliku’ ega ‘loomuliku’ kasuks.

muust kui leetritest, siis ei saa öelda, 'need täpid tähendavad leetreid, kuid tegelikult leetreid ei ole'; kui aga konduktor helistas kella eksikombel, siis saab öelda: 'need kolm kella tähendavad täis bussi, kuid tegelikult buss ei ole täis'.

Kuivõrd 'semantiline' seostub 'tähenamisega' just selle mittenaturaalse tähenduses, võib eelneva põhjal väita, et vähemalt ühes oma kasutuses vastandub 'naturaalne' 'semantilisele': kui 'semantilise' vältimatuks omaduseks on vale-olemise-võime — kolm kella semantilise entiteedina saab olla vale —, siis 'naturaalse' puhul on vale-olemine välistatud — spontaanselt tekkinud täpid naturaalse objektidena ei saa olla valed, vale võib olla üksnes meie seletus nende objektide tekkepõhjuse kohta.

Kasutasin väljendit 'vähemalt ühes oma kasutuses', kuna tõsiasi, et leidub filosoofe, kes loodavad semantikat naturaliseerida, sunnib arvama, et 'naturaalset' saab mõista ka kuidagi muud moodi, nii et see ei vastanduks sedavõrd otseselt 'semantilisele'. Selleteemalistest ülevaadetest jääb siiski mulje, et just 'vale-olemise' võimalikkuse selgitamine valmistab semantika naturaliseerimisel enim raskusi (Loewer 1997), mis peaks õigustama keskendumist 'naturaalse' ja 'vale-olemise'² vahekorrale.

Järgnevas katsun kõigepealt punktides 2 ja 3 näidata, et juhul kui mõista 'naturaalset' kui 'füüsikaseaduste kohaselt käituvat', siis on 'vale-olemine' igal juhul välistatud; seejärel vaatan punktides 4 ja 5 võimalusi tõlgendada 'naturaalset' viisil, mis jätab ruumi ka 'vale-olemisele', kuigi küsimus, kas sellest piisab semantika tarvis, jääb lahtiseks; lõpuks selgitan punktis 6, miks mul on kiusatus mõista 'vale-olemist' viisil, mis veelgi teravdab vastasseisu 'naturaalsega'.

2. Füüsikaseaduste kohaselt käituv maailm

Loodetavasti ei tähenda kellegi jaoks 'füüsikaseaduste kohaselt käituv maailm' lootust, nagu oleks võimalik tuletada ammendav käsitlus maailmast, lähtudes ainuüksi füüsikaseadustest — see ei õnnestu juba anorgaanilises keemias —, vaid tunduvalt tagasihoidlikumat veendumust, mille kohaselt maailmas ei ole võimalik tuvastada füüsikaseaduste rikkumist. Ent ka selline veendumus oleks alusetult pretensioonikas, kui see tähendaks arusaama, nagu ei saaks tulevikus teha avastusi, mis oleksid vastuolus meie kaasajal teada olevate füüsikaseadustega. (Seda laadi optimismi võis viimati ulatuslikumalt esineda ehk enne XX sajandi esimese veerandi murrangulisi sündmusi füüsika arengus.) Ja nii ei oskagi ma väidet 'maailmas ei ole võimalik tuvas-

² Siinkohal 'vale-olemise' tähistatud ilmingu kohta kasutatakse käesolevas artiklis ka väljendeid 'väär-olemine' ja 'eksimine'; sest ehkki mõnel teisel puhul võib vaja minna veelgi peenemaid eristusi, kui nimetatud väljendid suudavad teha, arvan, et vastanduses 'naturaalsega' võib neid väljendeid lugeda samaväärseks.

tada füüsikaseaduste rikkumist' tõlgendada teistmoodi kui seisukohta: juhul kui maailmas peaks tuvastatama midagi, mida keegi võiks esimese hooga nimetada mõne füüsikaseaduse rikkumiseks, siis õigem oleks sel puhul öelda, et ei rikutud mitte füüsikaseadust, vaid üksnes seda, mida meie eksikombel olime pidanud füüsikaseaduseks; sest tänapäevane arusaam füüsikalise kirjeldusest tugineb eeldusele, et eksida saab vaid looduse kirjeldaja, mitte kirjeldatav.³

Kui nii, siis on 'maailm käitub kooskõlas füüsikaseadustega' küll vältimatu tõde, ent tegemist pole mitte empiirilise tõega maailma kohta, vaid üksnes füüsikaseaduse mõistest tuleneva analüütilise tõega. (Empiiriline on üksnes uusaegne avastus, et selliselt mõistetud füüsikaseadus on rakendatav üllatavalt suurele osale maailmast.) Isegi kui aktsepteerida quine'ilikku argumentatsiooni, mis seab 'analüütilise' ja 'empiirilise' selgepiirilise vastandamise kahtluse alla, jääb alles koha omistamine korrigeeritavuse pingereas: 'maailm käitub kooskõlas füüsikaseadustega' oleks sel juhul tõde, millest loobumine tuleks kõne alla suhteliselt viimases järjekorras, nii et paljud inimesed (mina sealhulgas) ei suuda endale ette kujutada, et see võiks üldse kunagi juhtuda.

Eespool kasutatud väljend 'tänapäevane arusaam füüsikalise kirjeldusest' sisaldab endas mööndust, et mõnel muul ajastul võidi (või võidakse) 'füüsikalist kirjeldust' ja ehk ka 'füüsikaseadust' kuidagi teisiti mõista; tõepoolest, kui näiteks tänapäeval õhurõhuga seostatavaid nähtusi seletati enne Torricellit looduse hirmuga tühjuse ees, siis saanuks ehk astuda veel ühe sammu ja apelleerida 'looduse *alusetule* hirmule' ning seeläbi ka eksimisele. Kui aga füüsikaline kirjeldus võis lubada 'vale-olemisele' apelleerimist kunagi minevikus, siis kardetavasti võib mõni inimene olla valmis seda tegema ka praegu — olgu kasvõi selle tarvis, et semantiliste nähtuste olemasolu füüsikaseadustega kooskõlla viia.

Et astuda vastu võimalikule ettepanekule füüsikaseaduse mõistet sel viisil lõdvendada, katsun järgnevas punktis näidata, et eespool sõnastatud printsiip välistada füüsika objektkeelest 'vale-olemine' ei ole mingi meelevaldne kitsendus, vaid et see tuleneb otseselt füüsika taotlusest täita endale seatud eesmärgid — teha võimalikult täpseid ennustusi⁴ maailma kohta.

³ Üksikasjalikumalt on seda tõsiasja selgitatud artiklis (Unt 2007).

⁴ Väites, et füüsika näeb oma eesmärgi ennustamises ja ainult selles, pean silmas tõsiasja, et üsna üksmeelselt nõutakse füüsika puhul, et ka mistahes *seletus* oleks vormi poolest ennustus. Esiteks, eksemplari-seletuse korral on ülesandeks tuletada maailma seisund konkreetsel ajahetkel maailma seisunditest varasematel ajahetkedel; see on seisundi $S(t)$ ennustamine seisundite $S(t')$ ($t' < t$) põhjal, kus t tulevikulisus või minevikulisus ei mängi mingit rolli. Teiseks, tüübi-ennustuste korral tuleb mingi fenomenoloogiline nähtus tuletada eeldatavatest fundamentaalseadustest või fundamentaalseadus veelgi fundamentaalsematest seadustest; siin on seletuse vormiks 'teooria ennustab seda-ja-seda'. Nii näiteks

3. Ennustamine ja ekslikkus

Oletame, et isik *S* on teel punktist *A* punkti *B*, ning mul on tarvis ennustada, kas ta kasutab selleks otseteed läbi pimedada metsa või ta läheb ringi, mööda valgustatud teed. Lisaks oletame, et juhul kui ta ennustuse kohaselt läheb ringi, on minu sooviks mõjutada teda minema otse — ehk on minu huvides, et ta võimalikult ruttu kohale jõuaks —, st lisame minu ennustamissoovile ka võimaliku manipuleerimissoovi.

Kuna *S* on ekslik, nagu kõik inimesed, tuleb *S*-i käitumise ennustamisel arvestada võimalusega, et ta teeb seda, mida ta teeb, eksikombel. Ometi, kui toodud näite üle lähemalt järele mõelda, siis ilmneb, et juhul, kui minu ainsaks huviks on prognoosi tõepärasus ja manipuleerimise efektiivsus, taandub *S*-i eksimisvõime minu käsitlest välja.

Olgu prognoosiks 'S kardab pimedat ja läheb seetõttu ringi', ning vaatleme lähemalt kolme võimalust, kuidas ma võiksin oma prognoosi täpsemalt lahti seletada, ning mis laadi mõjutamine võiks iga võimaluse korral panna *S*-i oma käitumist muutma.

- (1) *S*-il on kaasasündinud hirm pimeduse ees, mille vastu aitab etüülalkohol.
- (2) *S*-il on lapsepõlves kogetud hingelisest traumast põhjustatud alateaduslik kartus pimeduse ees, millest vabastab psühhoanalüütiline seanss.
- (3) *S* usub, et pimedas metsas varitseb konkreetne hädaoht, teda saab aga veenda selles, et kardetud hädaohtu tegelikult ei eksisteeri.

Sõltumata sellest, milline on seletuste (1) ja (2) teaduslik staatus või minu pädevus nende sõnastamisel, on meid praegu huvitavas aspektis nii (1) kui ka (2) samaväärsed füüsikalise seletusega, kuivõrd kummalgi juhul ei tule mängu *S* i eksimisvõime; nii et kui meid huvitavad füüsikalise seletuse jaoks problemaatilised olukorrad, pakub meile eelnevatest huvi vaid (3). Seda lähemalt vaadeldes näeme aga, et prognoosimise ja manipuleerimise korral ei tule *S*-i ekslikkus mängu ka siin — *S*-i käitumist mõjutab (kui mõjutab) ju vaid see, mida ta usub ja kui kindlalt ta seda usub, mitte tema uskumuste tõesus või väärus. Ja kui mind huvitab mitte enam ühe *S*-i, vaid mingi *S*-ide klassi käitumise prognoosimine ning nendega manipuleerimine, siis

saab öelda 'Diraci teooria ennustab, et elektroni güromagnetiline tegur on kaks', mõistes siin verbi 'ennustab' ajatvormituna, mis ei ütle, kas enne loodi teooria või avastati nähtus; esimesel juhul saab 'ennustamisest' rääkida ka ajavormiliselt ('teooria ennustas, et...'), teisel juhul on kombeks asendada ajavormilises jutus 'ennustamine' 'seletamisega' ('teooria seletas, miks...').

uskumused pakuvad mulle huvi vaid sedavõrd, kui ma oskan öelda, (1) mis tingimustel *S*-idel asjakohased uskumused tekivad, ja (2) millist mõju avaldavad need uskumused *S*-ide käitumisele; uskumuste tõesus asjasse ei puutu. Teiste sõnadega: prognoosimise ja manipuleerimisega seoses huvitavad mind inimeste uskumused ja soovid üksnes sedavõrd, kui nad etendavad mingit kausaalset rolli.

Kui aga piirduda uskumuste (ja soovide) kausaalse rolliga, siis oleme jäetud ilma võimalusest rääkida uskumuste tõesusest — kausaalsus ei jagune tõeseks ja vääraks. Prognoosimise ja manipuleerimise seisukohast osutub prognoositava 'väär-olemine' või 'ekslikkus' ülearuseks mõisteks, mistõttu seda on otstarbekas üldse vältida, siis ka objektkeele kirjeldavas sõnavaras. Ja füüsikas, mille tänapäeval omaks võetud eesmärgiks on looduslike objektide käitumise prognoosimine ja nendega manipuleerimise võimaldamine, puudubki objektkeeles 'eksimise' mõiste, ning ma julgen arvata, et see on füüsika edu oluliseks allikaks: just eesmärgi suhtes irrelevantsete mõistete vältimine on võimaldanud siin jõuda täpsemate ennustusteni ja efektiivsema manipuleerimiseni kui üheski teises inimtegevuse valdkonnas. 'Ekslikkusest on mõtet rääkida vaid seoses käsitlusega, mitte käsitletavaga' on vägagi kasulik metodoloogiline printsiip, juhul kui eesmärgiks on käsitletava edukas prognoosimine ja/või sellega manipuleerimine.

4. Funktsiooni mõiste füsioloogias ja naturalistlikus filosoofias

Jaotust 'tõeseks' ja 'vääraks' võib võtta kui erijuhtu üldisemast jaotusest 'õnnestumiseks' ja 'luhtumiseks'. Eelmises punktis füüsika kohta räägitud jääb kehtima ka siis, kui vaadelda seda üldisemat jaotust, ent bioloogias, iseäranis füsioloogias, ei ole sedalaadi kahevalentsusest hoidumine otstarbekas: kui omistada looma mingile organile (näiteks südamele) teatud funktsioon (verd pumbata), siis vaadeldav organ võib oma funktsiooni täita või mitte (verd pumbata või mitte). Selliselt mõistetud 'funktsioon' võib paista lootustandva vahelülina loodusliku ja semantilise vahel, olles ühelt poolt piisavalt looduslik (ei tugine mentaalsele ega semantilisele), sisaldades endas teiselt poolt just sedalaadi kahevalentsust, mis füüsikas välistatakse, kuid mida semantika ülesehitamisel läheb tarvis.

Vaatame niisiis, kuidas füsioloogid määratlevad funktsiooni mõistet. Nad on selle üle arutanud ja leidnud, et üks paremaid määratlusi on selline:⁵

- (4) "X-i funktsioon on *F*" tähendab, et
 (a) *X* on olemas seepärast, et ta *F*-ib,

⁵ "The function of X is Z means (a) X is there because it does Z, (b) Z is a consequence (or result) of X's being there." (Godfrey-Smith 1993).

(b) *F*-imine on *X*-i olemasolu tagajärjeks.”

Säärane määratlus on avalikult teleoloogiline, millega naturalistlikult meelestatud filosoof ei lepi ja pakub selle asemel näiteks midagi sellist:⁶

(5) “*X*-i funktsioon on *F* parajasti siis, kui looduslik valik valis *X*-i välja seepärast, et see *F*-ib.”

Mõlemad toodud määratlused väidavad end lähtuvat samast allikast — Larry Wrighti 1970ndatel kirjutatud artiklitest; mul pole olnud võimalik kontrollida, kumb on allikatrüüm, ja see pole antud juhul ka eriti oluline — oluline on üksnes see, kui hästi kasvõi üks neist võimaldab jõuda füsioloogilisest eristusest ‘funktioneerib’/‘ei funktsioneerib’ semantilise eristuseni ‘tõene’/‘väär’.

Ühe võimalusena võiks vaadata näidet, mille najal Fred Dretske arutleb tingimuste üle, mis annaksid meile objektiivse (meie suvast sõltumatu) aluse rääkida väärast esitusest (Dretske 1986, 164jj). Jutt on maailmameres elavast nn magnetotaksilisest bakterist, kes magnetvälja suunale reageerides kaldub liikuma sügavamasse vette, eemale talle surmavalt mõjuvast hapnikurikkast veest. Küsimus on nüüd selles, kas me võime omistada bakteri ‘signaalse transduktsiooni rajale’⁷ funktsiooni reageerida vee hapnikusisaldusele, kui me teame, et bakteri tajuorgan reageerib üksnes magnetväljale? Dretske arvab, et ei või, kuna ta leiab, et tegemist oleks *meie* meelevaldse omistusega, millel puuduks objektiivne alus. Seetõttu oleks tema meelest ka alusetu rääkida väärast esitusest olukorras, kus bakter mõne kõrvalise magnetvälja mõjul või sattununa teisele poolkerale (kus magnetvälja vertikaalkomponent on vastassuunaline) hakkab liikuma endale hukatuslikus suunas.

Funktsiooni määratlus (5) sunnib Dretskele vastu vaidlema: looduslik valik ju ometi on objektiivne alus, ja antud juhul on põhjust arvata, et looduslik valik valis vaadeldava bakteri signaalse transduktsiooni raja välja just nimelt selle mehhanismi võime tõttu reageerida vee hapnikusisaldusele. Selline funktsioon alluks eristusele, mis on palju lähemal eristusele ‘tõene’/‘väär’, kui füsioloogilise funktsiooni puhul tavaline, kuivõrd lisaks luhtumisele põhjusel ‘mehhanismis tekkis tõrge’ on siin võimalik ka luhtumine põhjusel ‘muutus keskkond’ (antud juhul magnetvälja vertikaalkomponendi suund); kui mehhanismi funktsiooni õnnestumine/luhtumine saab vahelduda nii, et muutub vaid keskkond ja mitte mehhanism ise, siis see võiks ju olla piisav alus,

⁶ “It is the function of biological system S in members of species s to F iff S was selected by natural selection because it Fs.” (Loewer 1997).

⁷ ‘Signaalse transduktsiooni rajaks’ nimetatakse füüsiliste ja keemiliste protsesside ahelat mõjufaktorist liikumapaneva jõuni, antud juhul siis magnetväljast bakteri viburite pöörlemiseni.

rääkimaks mehhanismipoolsest keskkonna tõesest/väärast representatsioonist?

Kuigi ma olin sunnitud Dretskele vastu vaidlema, ja lisaks tunnistama, et toodud näites on astunud samm 'tõese'/'väära' eristuse suunas, olen ma ometi valmis koos Dretskega kuulutama, et antud näites *ei ole* tegemist 'väära esitusega' — seda juhul, kui keegi tahaks väita, et sinne 'väär esitus' juba ongi *see* 'väär-olemise-võime', mis teeb võimalikuks semantika.⁸ Ma ütlesin 'kuulutama', sest annan endale aru, et mul puuduvad argumendid oma seisukoha põhjendamiseks. Sest põhjendamine peaks algama 'semantilise' lähema piiritlemisega, mis aga eeldaks tuginemist mõnele konkreetsele semantika-teooriale; kuna puudub üksmeel küsimuses, millist semantika-teooriat peaks eelistama, siis ei tuleks konkreetsele semantika-teooriale apelleerimine arvesse argumendina.

Minu veendumus (mis, nagu öeldud, pole argument) on, et semantika ei ole võimalik uskumusteta, mistõttu bakteri-näites semantika nägemine sunniks mind ütleva: 'bakter usub, et x-suunas liikumine on talle surmav'. Eeldan, et viimase väite eitamisega ollakse üldiselt nõus, mistõttu loodan, et mõistetakse, miks ma arvan, et (5) abil ei ole võimalik jõuda semantika jaoks sobiliku väär-olemise määratlemiseni.

Eelnev mõttekäik tugines konkreetsele (ja kaugeltki mitte ainuvõimalikule) arusaamale semantiliste ilmingute omavahelisest vahekorra, mistõttu ma ei saa välistada võimalust, et apelleerimine looduslikule valikule on semantika naturaliseerimisel lootusrikas tee. Kuna ma lisaks äsja tunnistasin, et seostan semantikat propositsiooniliste hoiakutega, siis vaatlen nüüd põgusalt ka nende kahe — loodusliku valiku ja propositsiooniliste hoiakute — omavahelist vahekorda.

5. Evolutsiooniteooria ja propositsioonilised hoiakud

Seoses püüetega seletada evolutsiooniteooria najal inimese propositsioonilisi hoiakuid on Jerry Fodor kritiseerinud mitte ainult üht või teist konkreetset uurimisprogrammi, vaid kõigi sellesuunaliste ürituste vältimatut lähte-eeldust, nagu võiks taoline seletus üldse võimalik olla (Fodor 2005). Tema kriitika tuumaks on: evolutsiooniteooria võimuses on üksnes näidata mingi käitumisviisi kohastumuslikke eeliseid, aga selle raames ei ole põhimõtteliselt võimalik põhjendada, miks peaks mingi käitumisviis olema tingitud just propositsioonilistest hoiakutest; näiteks võib evolutsiooniteooria küll välja selgitada, milline roll on liigi püsijäämise juures mõne konkreetse tege-

⁸ Antud küsimuses läheb minu üksmeel Dretskega kaugemalegi: kui Dretske jõuab viidatud artikli lõpus 'väära esitust' võimaldava 'õppimisvõimeni', siis näib see eeldavat midagi väga sarnast sinise artikli järgmises punktis määratlusena (7) välja pakutuga.

vuse meeldivusel, mitte aga seda, miks peaks käitumise seletamisel lisaks *meeldivusele* mängu tooma ka veel *soovi* niimoodi käituda.

Fodori kriitika tugineb ettekujutusele, nagu peaks evolutsiooniteooria seletama konkreetsete hoiakute teket, mis tundub veider: võiks ju arvata, et kohastumuslikku eelist ei anna mitte mõni konkreetne hoiak, vaid organismi hoiakuvõimelisus kui selline, mis ilmselt võimaldab paindlikumat käitumist kui üksnes instinktides ja muust taolisest tulenev; seda muidugi eeldusel, et hoiakud (st uskumused ja soovid) on ka tegelikult olemas ega ole mitte rahvapsühholoogiline väljamõeldis, mis suudab pakkuda üksnes näivaid seletusi inimeste käitumisele juhtudel, kus pädev seletus on liialt keeruline.

Rahvapsühholoogias seletatakse inimese käitumist hoiakute abil enamasti järgmise malli järgi:

- (6) *S* soovib, et *w*. *S* usub: kui sooritada tegu *a*, siis *w*. Seepärast *S* sooritab teo *a*.

Seletusele (6) saab ette heita, et ei ole mingit lootust anda ammendavat käsitlust (6) kehtivustingimustest: teo *a* sooritamine või mittesooritamine oleneb (lisaks muule) *S*-i arvukatest teistest uskumustest ja soovidest, mille kõigi üleslugemine on võimatu.

Selline etteheide tugineb eeldusele, et tegelikkuses eksisteerib tingimuste hulk *C*, mis määrab ära *a* toimumise või mittetoimumise; *C* kindlakstege mine, kui keeruline see ka poleks, oleks sel juhul vähemalt põhimõtteliselt võimalik, kusjuures (6)-st lähtumine võiks selle ülesande täitmist segada.

Ent oletagem, et leidub mingi käitumine *a*, mis on määramatu järgmises mõttes:

- (7) 1) leidub tingimuste hulk *C*, mis on hetkeni *t* kõikidel juhtudel tinginud subjekti *S* käitumise *a*, ja
2) leidub tingimus *C'*, nii et maailma (kuhu kuulub ka *S*) seisund hetkel *t* ei määra ära, kas *C'* lisamisel *C*-le *S*-i käitumine *a* säilib või mitte.

Kui *sellist* tegu *a* seletada malli (6) järgi, siis etteheide, et seletusel puuduvad kehtimistingimused, kaotab oma jõu — *a* toimumistingimuste ammendav käsitlus ei ole antud juhul nagunii võimalik. Kuna olen seda meelt, et hoiakud on olemas (täheenduses: leidub olukordi, kus hoiakutele tuginev seletus ongi parim seletus), siis järeldan sellest, et vähemalt mõnel puhul kehtib (7), mida võib nimetada universaalse kausaalsuse rikkumiseks. Sel kombel arutledes kasutan muidugi konditsionaali, mis on ekvivalentne hoiakueliministi konditsionaaliga 'kui kehtib universaalne kausaalsus, siis ei ole hoiakuid olemas', ainult et hoiakueliminist lisab sellele eeldusena minu järeld-

duse vastandväite 'kehtib universaalne kausaalsus'.⁹ Minu eeldust 'hoiakud on olemas' toetab argimõistus, aga mis võiks toetada hoiakueliministi eeldust universaalse kausaalsuse kehtimises, seda ma ei tea. Igatahes ei toeta seda füüsika viimase 85 aasta peavool, kvantteooria, ja Belli võrratuste jätkuvad eksperimentaalsed kinnitused üha kahandavad lootust, et universaalne kausaalsus võiks kehtida kasvõi füüsika piireski.

Selle punkti kokkuvõtteks võib öelda, et propositsiooniliste hoiakute teke võiks olla küll evolutsiooniteoreetiliselt seletatav, aga seda üksnes siis, kui omistada hoiakutele selliseid omadusi, mida vähemalt mõned naturalistlikud filosoofid pahaks paneksid.

6. Tavainimese ekslikkus ja privaatsed kogemused

Tavainimesena kogen aeg-ajalt, kuidas filosoofial õnnestub kõigutada ka mu kõige kindlamaid veendumusi. Näiteks arvasin varemalt, et üksnes inimene, kes on elu jooksul ise kogunud, ütlemis, valu, hirmu ja rõõmu, oskab tähenduslikult kasutada sõnu 'valu', 'hirm' ja 'rõõm'; ent ma hakkasin selles kahtlema, kui olin lugenud Ludwig Wittgensteini veenvat mõttekäiku, mille kokkuvõtteks on tõdemus: "ratas, mida saab pöörata, ilma et miski muu kaasa liiguks, ei kuulu masinasse." (Wittgenstein 2005, §271) See tähendab: kui võrd keele kasutamine ei saa põhimõtteliselt olla seotud inimese *privaatsete* kogemustega, siis ei saa viimased keeles ka mingit rolli etendada.

Kui asi piirduks mõne üksiku veendumuse kõigutamise, siis poleks sellest erilist lugu, ent viimaste kümnendite naturalistlikud filosoofid tahavad mind kahtlema panna enam-vähem kõiges, mida tavainimesena inimpsühholoogiast arvan. Sellelt pinnalt tekkiski mul soov leida vähemalt üks seisukoht, mis oleks immuunne naturalistliku radikalismi vastu, ja mõnda aega uskusin, et selleks on väide 'ma suudan eksida'; sest isegi naturalistliku filosoofi puhul on lootust pääseda etteheitest, mille ta peaks sõnastama nii:

(8) Sa eksid, kui väidad, et suudad eksida.

Kuna aga 'ekslikkus' on mõiste, mille naturalistlik seletamine valmistab raskusi, siis lootsin koos 'eksimisvõimega' päästa ehk veel mõne oma eel-filosoofilise arusaama.

Paraku olen nüüdseks aru saanud, et ka 'ma suudan eksida' ei ole kaitsitud naturalistliku kriitika eest, nimelt kui seada kahtluse alla mitte kellegi eksimisvõime kui selline, vaid tema konkreetne arusaam ekslikkusest, öeldes:

(9) Sinu arusaam ekslikkusest on ekslik.

⁹ Sedalaadi olukorra puhul on kombeks öelda: "Ühe inimese *modus ponens* on teise inimese *modus tollens*."

Sellise kriitika pälvimiseks tuleb muidugi kõigepealt avaldada oma arusaam ekslikkusest ja seda ei ole ma seni teinud. (Tingimus (7) võib küll olla eksimise kui nähtuse eksisteerimise tarvilik tingimus, kuid see ei ütle midagi selle kohta, mis teeb eksimisest eksimise.) Seejuures tuleb meeles pidada, et jutt on sedalaadi ekslikkusest, mida on tarvis semantiliste nähtuste võimaldamiseks, ja siin sobib mulle lähtekohaks tsitaat Donald Davidsonilt: “[...] laps mõtleb, et miski on punane või pall ainult siis, kui ta on mingis mõttes *teadlik* [*aware*] vea võimalikkusest. [...] On raske üle hinnata selle sammu suurust, mis lahutab sünnipärast või õpitud stiimulile reageerimist sellisest mõiste rakendamisest, millega kaasneb *teadlikkus* vea võimalikkusest.” (Davidson 2005, 14, minu rõhutused)

Tsiteerides siinkohal Davidsoni, ei taha ma öelda, et *tema* peaks pälvima (9)-vormis kriitika: Davidsoni käsitluses tekib ‘teadlikkus vea võimalikkusest’ keele õppimise käigus, mis on sotsiaalne protsess, ja sotsiaalsed protsessid kipuvad naturalistliku kriitika haardest välja libisema.

Minu veendumuse kohaselt on aga ‘teadlikkus vea võimalikkusest’ keeleelne nähtus, mille illustratsiooniks sobib järgmine situatsioon.

- (10) Ma näen tuttavat taimet ja pean seda eelneva kogemuse põhjal magusaks. Ma olen teadlik võimalusest, et maitsmisel osutub see hapuks.

See saab juhtuda keele-eelselt, kui tunnistada, et subjektile saab olla ‘magusa maitse ootus’, ilma et ta valdaks ‘magusa mõistet’; eksimise jaoks piisab, kui kogetav ei vasta oodatule, ja selle mittevastavuse tajumiseks (ega eeldamiseks) ei ole oodatava ja kogetava keeleliste korrelaatide olemasolu tingimata tarvilik.

Kui nõustuda, et näidet (10) saab mõista ka keelevälisena, siis tingib see vajaduse vastata küsimusele ‘Milles seisneb teadlik-olu eksimisvõimalusest?’, tuginemata subjekti keeleoskusele, ja ma näen siin vaid üht võimalikku vastust: tegemist on subjekti privaatse tundega.

Lähemal vaatlusel osutub, et privaatne pole mitte üksnes teadlik-olu eksimisvõimalusest, vaid ka eksimis-tunne ise, ja nii teenib see arusaam kindlasti ära (9)-vormis etteheite, kuivõrd minu kogemuse kohaselt eitab naturalism raevukalt igasugust vajadust tugineda seletustes privaatsetele tunnetele. Paraku ei piirdu asi antud juhul naturalistliku kriitikaga, vaid ma lähen vastuollu ka iseenda Wittgensteini mõjul peaaegu omaks võetud seisukohaga, mille kohaselt privaatset kogemused ei kuulu keelde; nüüd aga pretendeerib üks privaatne kogemus (teadlik-olu eksimisvõimalusest) lausa sellele, et olla keele olemasolu eeldus.

Käesoleval hetkel oskan provisoorselt välja pakkuda vaid ühe väljapääsu tekkinud ummikust, kus paistab, et keeles etendab olulist rolli miski, mis ei

saa keelde kuuluda, ja selleks on Harry Collins'i eristus kaht sorti pädevuse vahel, mida ta nimetab interaktiivseks ja kontributiivseks (Collins ja Evans 2007). Sõnad 'interaktiivne' ja 'kontributiivne' on seotud kõnealuse eristuse ajaloo, mis sai alguse Collins'i tähelepanekust, et pärast aastakümneid kestnud gravitatsioonilainete-alaseid jutuajamisi (ta intervjueris füüsikuid, uurides selles valdkonnas esinenud intriige) oli ta omandanud sel teemal rääkimisel niisuguse vilumuse, et ka sama ala spetsialistid ei suutnud teda jutuajamise käigus omasugusest eristada — ta oli omandanud interaktiivse pädevuse; ehtsast spetsialistist eristas teda aga võimetus kirjutada antud teemal teaduslikke artikleid, mis eeldanuks jutuuskusele lisaks võimet lahendada väljavõrrandeid — tal puudus kontributiivne pädevus.

Selles esimeses näites oli 'kontributiivne pädevus' otseselt seotud 'võimega anda oma panus', aga Collins säilitas selle terminoloogia ka siis, kui ta jätkas analoogilisi uurimusi seoses värvipimedusega, kus 'kontributiivne pädevus' tähendas võimet värve eristada, 'interaktiivne pädevus' aga võimet värvidest rääkida, sõltumata sellest, kas kõneleja ise kõnealuseid värve eristab või mitte. Minu ummikseis nõuab selle terminoloogia edasist ebamäärastamist — mul tuleb esitada hüpotees, et keeleline pädevus ise jaguneb kontributiivseks ja interaktiivseks, kus privaatsed kogemused jäävad kõrvale üksnes interaktiivsest pädevusest, samas kui kontributiivne pädevus oluliselt just neile tuginebki.

Ma sõandan selle idee nii toorelt välja pakkuda ainult seetõttu, et see tundub mulle huvitav ka oma praeguses embrüonaalses staadiumis, kus pole tehtud katsetki seletada, milles antud juhul kontributiivne pädevus seisneb või avaldub. Siinjuures julgustab mind asjaolu, et konverentsikuulajatele näis enim huvi pakkuvat just see väljaarendamata osa minu jutust, ja seetõttu ei oleks ilus seda osa oma ettekande kirjalikust versioonist hoopis välja jätta.

Kirjandus

- Collins, H. M. ja Evans, R. (2007). The third wave of science studies: Studies of expertise and experience, *Social Studies of Science* 32: 235–296.
- Davidson, D. (2005). Truth rehabilitated, *Truth, Language, and History*, Oxford University Press, Oxford, lk 2–17.
- Dretske, F. (1986). Misrepresentation. T. Warfield ja S. Stich (toim.), *Mental Representation: A Reader*, Blackwell, lk 157–173.
- Fodor, J. (2005). The selfish gene pool, *The Times Literary Supplement* .
- Godfrey-Smith, P. (1993). Functions: Consensus without unity, *Pacific Philosophical Quarterly* 74: 196–208.

- Grice, H. P. (1957). Meaning, *The Philosophical Review* 66: 377–388. Eesti-keelne tõlge on ilmunud raamatus Tähendus, tõde, meetod. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999. Lk 220–231. Tlk Ene-Reet Soovik.
- Loewer, B. (1997). A guide to naturalizing semantics. B. Hale ja C. Wright (toim), *A Companion to the Philosophy of Language*, Blackwell, Oxford, lk 108–126.
- Unt, A. (2007). Kas füsikalism ise allub füsikalistlikule kirjeldusele?. R. Vi-
halem (toim), *Teaduse uuringud: eesmärgid ja meetodid*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, lk 130–136.
- Wittgenstein, L. (2005). *Filosoofilised uurimused*, Ilmamaa, Tartu. Tlk Andres Luure.

On Naturalizing Semantics

Grice's initial distinction between "natural sense of 'means'" and "nonnatural sense of 'means'" indicates a natural tension between 'natural' and 'semantics'—the former cannot be wrong whereas the latter can. The paper argues that if 'natural' is understood as 'according to physics' this opposition is principal, whereas if it is understood as 'like in biology' the degree of discord depends on particular theory of 'semantics' one is ready to adopt. In the last section of the paper it is admitted that, although the slogan 'I am able to be wrong' should be immune to a naturalist refutation of the form 'you are wrong saying this', it may be still criticized for introducing a wrong kind of wrongness, e.g. the one that relies on subject's private episodes (the preferred option in this paper). As a reply to a standard critique against any role of private episodes in language, a preliminary hypothesis is put forward that (relying loosely on Harry Collins' distinction) it is only the interactive linguistic expertise that does not depend on private episodes, whereas the contributive linguistic expertise does.

Keywords: semantics, naturalizing, Grice, Dretske
